

Izvorni znanstveni rad
UDK 330.342.151 (497.1)

Ekonomska logika i socijalistička privreda

Dragoje Žarković

Pravni fakultet, Novi Sad

Sažetak

U uslovima niske podružvljenosti proizvodnje u Jugoslaviji, razina koje je bitno određena razinom razvijenosti proizvodnih snaga društva, pokušaj supstitucije tržišnog i planskog mehanizma sveopštim samoupravnim sporazumevanjem i dogovaranjem doveo je do dominacije parcijalnih i kratkoročnih interesa, dezintegracije jugoslovenske privrede, neracionalnosti i birokratskog voluntarizma, iz čega je proistekla ekonomska i socijalna kriza. Kako je »ekonomija bez prinude« pokazivala sve veće, nepodnošljive slabosti, usledilo je povećanje državnog intervencionizma i slabljenje samoupravljanja. Na primer, od 25 interventnih zakona, donesenih u poslednje tri godine, 23 su zabranjivali raspolaganje dohotkom. Postojećim konceptom organizacije privrednog života narušena je elementarna logika racionalnog privredivanja. To se ispoljava u: sve manjem uvažavanju rada kao jedine osnove društvenog života i napretka; nepostojanju upotrebne cene sredstava za proizvodnju, čime se ignoriše činjenica njihove ograničenosti i nužnosti racionalne upotrebe; veštačkom podizanju cene radne snage zbog državnih poreza i doprinosa; u disproporcijama u sistemu cena; u razlikama u prosečnim ličnim dohocima, koje ne zavise od rada; u politici kamatnih stopa; u investicijskoj politici; u sektaškom odnosu prema seljačkoj poljoprivredi; itd.

I

(1) Privredni život savremenih društava po pravilu je vrlo složena pojava: prisutan je ogroman broj subjektata toga života, koji se rukovode svojim interesima i koji su međusobno povezani i uslovljeni na različite načine. Podela rada i razni oblici međusobne suradnje sve više komplikuju ekonomski život. Različiti interesi često se međusobno suprotstavljaju.

U tim složenim kretanjima prisutna je određena logika, koju određuju nastojanja da se ekonomske potrebe zadovoljavaju na što racionalnije načine, uz što manje troškove rada. Ta su nastojanja proizvod konkurencije, ograničenosti raspoloživih resursa, a verovatno i činjenice da je vreme glavna kom-

ponenta života svakog čoveka, a ono je jako ograničeno. Kao što je poznato, carstvo slobode je u slobodnom vremenu, koje se može povećavati smanjivanjem carstva nužnosti, tj. skraćivanjem radnog vremena.

Ljudski rad kao stvaralac ekonomskih dobara kojima se zadovoljava najveći deo potreba čini osnovu života i napretka društva. On se mora što racionalnije trošiti da bi se moglo širiti carstvo slobode, u kome se ostvaruju životna zadovoljstva ljudi.

Iz te logike, koja se označava kao zakon ekonomije društvenog rada, proističu brojna ponašanja u privrednoj sferi iz kojih rezultiraju izvesne pravilnosti, nazvane ekonomskim zakonitostima, koje izražavaju uzročno-posledične veze u privrednim pojavama i procesima. Otkrivanje i formulisanje tih pravilnosti podiže ekonomska znanja na nivou nauke.

Međusobna isprepletenost i često suprotna delovanja ekonomskih zakona dovode do toga da oni deluju kao tendencije, da se ispoljavaju kao prosek raznih kolebanja, različitih odstupanja.

Ekonomske zakonitosti ispoljavaju se, dakle, kao rezultante delovanja mnogih sila. One izražavaju glavne pravce razvitka privrednog života, ali ne i sve konkretne puteve. Ostvarivanje ekonomskih nužnosti nije strogo jednoznačno; ono zavisi od uzajamnog delovanja objektivnih i subjektivnih činilaca ekonomskog razvitka.

(2) Robna proizvodnja jeste samonikli oblik »spontanog« organizovanja privrednog života, koji u najvećoj meri obezbeđuje porast ekonomije društvenog rada, vodeći sve većem podruštvljavanju proizvodnje, čime se stvaraju mogućnosti za njeno plansko regulisanje u sve širim razmerama. Naime, mogućnosti svesnog korišćenja ekonomskih zakonitosti bitno zavise od razmera i nivoa podruštvljenosti proizvodnje.

Sve veće podruštvljavanje proizvodnje koje dolazi do izražaja delovanjem tržišnog mehanizma pruža mogućnosti da se spoznate ekonomske zakonitosti kroz planiranje svesno koriste. Privredno planiranje, dakle, znači svesno postupanje u skladu sa spoznatim nužnostima i, kao takvo, ono postaje instrument sužavanja carstva nužnosti i širenja carstva slobode. Dosadašnja iskustva nesumnjivo su pokazala da mogućnost i uspešnost korišćenja planskog mehanizma regulisanja privrednih procesa, kao mehanizma koji nije zasnovan na voluntarizmu, bitno zavisi od stepena podruštvljenosti proizvodnje u nacionalnim i internacionalnim razmerama.

Robnonovčane odnose uzrokuje karakter rada kao sredstva za život čoveka, a ne kao njegove prve potrebe. Tu odliku on će zadržati sve dok ne bude podruštvljen u svetskoj razmeri i dok ne dobije naučni karakter, tj. dok se nauka ne preobrazí u neposrednu proizvodnu snagu. U takvim uslovima samo robni karakter proizvodnje na osnovu materijalnih interesa može obezbediti stimulaciju da se uspešnije radi, da se povećava efikasnost proizvodnje.

Shvatanja da se u zemljama gde je zbačena politička vlast kapitala privredni život može neposredno regulisati, tj. da se mogu potisnuti robnonovčani odnosi, u praksi su se pokazala vrlo neuspešnim. To je uzrokovano niskim stepenom podruštvljenosti proizvodnje, slabim poznavanjem objektivnih procesa ekonomskog života i dominacijom političkog voluntarizma.

(3) Centralno pitanje svakog sistema organizacije privrednog života vezano je uz oblik svojine nad sredstvima za proizvodnju.

Istorijsko nam iskustvo pokazuje da je podružtvljavanje proizvodnje širilo okvire vlasništva: od pojedinačnog ka grupnom, od grupnog ka krupnom monopolističkom i od njega ka državnomonopolističkom i državnom.

U zemljama gde je zbačena vlast kapitala, podružtvljenost proizvodnje zahtevala je, najčešće, nivo inokosne i grupne svojine, a pokušala se uspostaviti društvena svojina, koja treba da odgovara najvišem stepenu podružtvljenosti proizvodnje. Nastao je raskorak između proizvodnih snaga i željenih proizvodnih odnosa, koji je doveo do birokratskih degeneracija mnogih socijalističkih revolucija, do ekonomske i socijalne krize u mnogim socijalističkim zemljama. De fakto, u ponekim državama tzv. realnog socijalizma bilo je u prošlosti, pa i danas toga ima, da veliki politički moćnici uspostave pojedinačnu ili grupnu svojinu, ne samo nad sredstvima za proizvodnju, već i nad čitavom zemljom, nad narodom. Zar to nije danas slučaj u Albaniji gde Enver Hodža i njegova grupa provode teror nad narodom te države? Zar to isto nisu činili Staljin i drugi njemu slični moćnici?

Rdavo iskustvo Sovjetske Rusije u periodu tzv. ratnog komunizma dovelo je do mnogih razočarenja u novo društvo, ali i do otrežnjenja, do oslobođenja od zabluda i socijalne utopije. U proleće 1921. Lenjin je otvoreno priznao pogrešnost dotadašnje orijentacije i proklamovao je novu ekonomsku politiku. Njena suština bila je u slobodnijem delovanju ekonomskih zakonitosti, u prilagođavanju društveno-ekonomskog uređenja nivou proizvodnih snaga kako bi one mogle uspešno da se razvijaju. No, Lenjin je uskoro umro i njegova politika je napuštena.

Mnoge se pouke moraju izvući iz dosadašnje teorije i prakse socijalizma, mnogo šta se mora revidirati da bi se izašlo iz krize, pre svega u oblasti ekonomije, naročito u domenu odnosa politike i ekonomije.

Pokušaji konstituisanja društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u uslovima niske podružtvljenosti proizvodnje neminovno, dakle, završavaju u etatističko-birokratskim uzurpacijama i grupnosvojinskim deformacijama, pri kojima se sredstva za proizvodnju koriste kao svoja, a čuvaju kao tuđa. I u jednom i u drugom slučaju nema, dakle, odgovornosti za promašaje u privrednom životu, u korišćenju tih sredstava.

U želji da stvorimo najnaprednije društvene i proizvodne odnose u svetu, zaboravljajući na još uvek vrlo nizak nivo podružtvljenosti naše proizvodnje, razvijenosti naših proizvodnih snaga, pokušali smo, de fakto, u toku poslednjih desetak godina da tržišni i planski mehanizam zanemarimo sveopštim samoupravnim sporazumevanjem i dogovaranjem, dohodovnim udruživanjem i povezivanjem. (Navode se podaci da imamo oko 3 miliona samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.)¹

U uslovima niske podružtvljenosti proizvodnje primena toga koncepta dovela je do dominacije parcijalnih i kratkoročnih interesa, do dezintegracije jugoslovenske privrede i mnogih neracionalnosti, do bujanja voluntarizma, iz čega je u najvećoj meri proistekla ekonomska i socijalna kriza, kao i sve veća etatizacija (policentrični etatizam), što sve vrlo negativno deluje na razvitak samoupravljanja.

Pošto je tzv. ekonomija bez prinude, koja je proistekla iz pomenutog koncepta, pokazivala sve veće, nepodnošljive slabosti, na svim nivoima ne-

1 Danas, Zagreb, 9. IV 1984, str. 5.

minovno dolazi do širenja državne intervencije i slabljenja samoupravljanja. Na primer, za poslednje tri godine doneto je, najčešće po hitnom postupku, 25 interventnih saveznih zakona, od kojih su 23 zakona zabranjivali raspolažanje dohotkom. Kako nedavno lepo reče Đoko Kesić,² štiteći dohodak od onih koji ga stvaraju na drastičan način je izražena sumnja u sposobnost i dobronamernost organizacija udruženog rada da gazduju rezultatima svoga rada, da samoupravljaju. Množenje državnih propisa obespravljuje radnike, sužava njihovo samoupravljanje. Problemi nisu u suštini proistekli iz samoupravljanja kao takvog, već iz pogrešnog koncepta organizacije privrednog života.

»Politički voluntarizam je . . .«, ističe Vjeran Katunarić, »pretvorio ekonomiju i društvenu regulaciju u carstvo diletantizma, kao što je i društvene znanosti pokušao zamijeniti ideološkim carstvom; stručno-znanstvena kompetencija ima više 'republičkog' nego 'carskog' u ovladavanju istinom.«³

Politički voluntarizam doveo je, pored ostalog, i do toga da smo u periodu od 1971. do 1983. godine neproizvodno potrošili vrednost osnovnih sredstava u iznosu od najmanje 15 milijardi dolara, što uz obaveze od preko 39 milijardi dolara prema inostranim kreditorima (u periodu 1984—1990) onemogućuje ne samo proširenu, već i prostu reprodukciju naše društvene privrede.

Ako se stvarnom gubitku naše društvene privrede u 1983. (395 milijardi dinara) dodaju gubici u vrednosti osnovnih i obrtnih sredstava (zbog nerealnog obračuna amortizacije i neizvršene revalorizacije obrtnih sredstava), onda je to znatno više nego što je ukupan iznos izdvajanja za akumulaciju i rezerve u toj godini.

I pored svih proklamacija o svođenju neproizvodne potrošnje u realno raspoložive okvire nacionalnog dohotka, naplaćeni prihodi za opšte, zajedničke i druge slične potrebe u prva tri meseca ove godine bili su za 52% veći nego u istom periodu prošle godine, što je gotovo tri puta više nego što je planirano rezolucijom za 1984. godinu.⁴ Udeo privrede u raspodeli dohotka smanjio se od 1974. do 1981. godine sa 68,2% na 58,1% i to se smanjivanje nastavlja!

Teorijski koncept »nacionalnih ekonomija« i njegova praktična realizacija poslednjih godina dali su ogromnu snagu etatizmu republika i pokrajina. Ogromne razlike u stepenu ekonomske i kulturne razvijenosti, strukturi i položaju privrede u njima, potenciraju suprotnosti njihovih interesa, pa je ostvarivanje *Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije* blokirano, a ekonomska kriza postaje sve jača.

Kad je navedeni koncept, realizovan kroz privredno-sistemske zakone, počeo da pokazuje svoje slabosti pojavila se, kako nedavno napisao Novak Janković,⁵ »hamletovska« dilema: da li su krivi ljudi koji ne prihvataju norme ili norme koje ne razumeju ljude? I ta čudna dilema, na žalost, još nije prevaziđena, što značajno uzrokuje postojeću pat-poziciju u vezi preduzimanja mera za izlazak iz krize.

Potrebno je ukazati i na to da su oni koji sada okrivljuju praksu do nedavno govorili da u nas teorija zaostaje, da praksa ide ispred nje.

2 *Nedeljna Borba*, 10—11. III 1984, str. 5.

3 *Naše teme*, 12/1983, str. 2066.

4 *Komunist*, 11. V 1984, str. 1.

5 *Naše teme*, 12/1983, str. 2040.

Prema tome, sada plaćamo danak jednom konceptu organizacije privrednog života koji nije primeren stepenu podružtvljenosti proizvodnje, stepenu razvijenosti proizvodnih snaga, koji dovodi do rasipanja društvenog rada. Narušena je elementarna logika racionalnog privređivanja uspostavljena kroz razvitak civilizacije. To je, otprilike, isto kao kad bi se pravila velika građevina, a da se ne vodi računa o zakonu zemljine teže i drugim prirodnim zakonima.

II

U čemu se ispoljava ignorisanje elementarne logike racionalnog privređivanja?

(1) Najpre treba reći: u sve manjem uvažavanju rada kao jedine osnove društvenog života i svakog napretka.

Svi oblici neproizvodne potrošnje povećali su se nezavisno od kretanja rezultata proizvodnje — na račun akumulacije i sve većeg zaduživanja u inostranstvu.

U namenskoj raspodeli nacionalnog dohotka država, sizovi i slične institucije zahvatali su sve veći deo dohotka, pa je za akumulaciju ostajalo sve manje. I pored takve namenske raspodele, porast pojedinih vidova neproizvodne potrošnje zahtevao je i njihovo inflatorno finansiranje, kojim je stvaran novac bez ekonomske osnove, tj. bolestan novac. Kao što je odavno poznato, očuvanje vrednosti papirnog novca bitno zavisi od kretanja njegove količine u prometu.

Zaduživanje u inostranstvu radi investiranja i neproizvodne potrošnje odavno je prešlo svaku razumnu meru. I pored toga, finansiranje investicija masovno je vršeno na inflatoran način, pa je dinar sve više obezvređivan.

Euforija neproizvodne potrošnje i svakojakog investiranja nije, dakle, počivala na ekonomski zdravim osnovama, već na ponašanjima koja su neminovno morala dovesti do duboke ekonomske i socijalne krize.

Ignorisanje rada kao jedine osnove društvenog života i napretka ispoljava se, zatim, u skoro potpunoj socijalizaciji svakojakih promašaja i gubitaka, koji su postajali sve veći. Time je ostvarivana dvostruka destabilizacija: oni koji loše rade ne snose nikakve posledice, ništa ne utiče na njih da ne prave nove promašaje i gubitke, jer im sve to drugi pokrivaju; od onih koji dobro rade, na ovaj ili onaj način, stalno se oduzima dohodak da se pokrивaju tuđi promašaji i gubici, što na njih deluje negativno, tj. nemaju interesa da i dalje dobro rade, a kamoli još bolje. Tako čitava privreda i društvo srljaju u ambis krize.

Odsustvo ekonomske ili bilo kakve druge prinude vodilo je sve većim neracionalnostima u privrednom životu, pa je produktivnost rada neminovno morala da opada. U nas se potpuno zaboravilo na jednu od bitnih postavki marksističke teorije prema kojoj se progresivnost društveno-ekonomskog sistema meri njegovim uticajem na porast produktivnosti rada. I pored opadanja produktivnosti rada i dalje se čuju tvrdnje da imamo najprogresivniji društveno-ekonomski sistem u svetu.

(2) Odsustvo cena upotrebe sredstava za proizvodnju u nas znači ignorisanje jednostavne činjenice da su ona ograničena i da ih treba što racionalnije koristiti. Nesvojinsko tretiranje društvene svojine, koje je u nas prisutno više godina, uzrokovalo je odnos prema društvenim sredstvima kao Alajbegovoj slami. S pravom se ukazuje na to da je u nas društvena svojina napadnuta na širokom frontu, nasitno i nakrupno, pojedinačno i grupno, direktno i indirektno.

Elementarno je pravilo racionalnog privređivanja da se realno formira fond nadoknade utrošenih sredstava za proizvodnju. U nas je godinama amortizacija manja od stvarnih troškova sredstava za rad, jer amortizacione osnovice ne prate stopu inflacije, a i amortizacione stope nisu dobro odmerene. Pri ovakvoj stopi inflacije kakvu imamo poslednjih godina, amortizacionu osnovicu trebalo bi povećavati svakog meseca, a ne da se ona povećava nakon proteka godine dana i da se primenjuje tek u narednoj godini. Tako se u knjigovodstvu dohodak prikazuje većim nego što jeste i deo vrednosti sredstava za rad odlazi u neproizvodnu potrošnju. Takođe, inflacija u velikoj meri grize i obrtna sredstva, jer se ona najvećim delom na revalorizuju.

(3) Elementarna ekonomska logika tržišne privrede pokazuje da faktor proizvodnje koga ima u izobilju dobija nižu cenu. Suprotno toj logici, radna snaga kao vrlo obilan činilac proizvodnje u nas je veštački učinjena vrlo skupom, jer su za nju vezani mnogobrojni doprinosi i porezi. To je učinjeno zbog toga da bi sizovi i država na najsigurniji način sebi obezbeđivali sredstva. Jer, i kad se posluje s gubitkom, isplaćuju se lični dohoci zaposlenima, pa sredstva svakako pristižu sizovima i budžetima.

Godinama se u nas u nepovoljnom ekonomskom položaju nalaze radno-intenzivne delatnosti, što je ograničavalo njihovo širenje. Takođe, takva situacija sa oporezovanjem radne snage bitno je uticala na sve manje učešće živog rada u kombinaciji činilaca proizvodnje.

Sve je to, bar kad je reč o privredi i proizvodnim radnim mestima, u velikoj meri uzrokovalo porast nezaposlenosti, koja je danas, nesumnjivo, najveći ekonomski, socijalni, politički, moralni i psihološki problem našeg društva.

(4) Ignorisanje rada kao jedinog stvaraooca ekonomskih vrednosti ispoljava se i u tome što je država formirala takav sistem cena pri kome su nastale velike disproporcije u toj oblasti: cene jednih roba i usluga su naduvane i kroz njih se realizuje i znatno veći dohodak od onog koji bi odgovarao utrošenom radu, a cene drugih roba i usluga su depresirane, tj. kroz njih se ostvaruje i znatno manji dohodak od onog koji bi odgovarao utrošenom radu.

S obzirom na različitu strukturu privrede u našim republikama i pokrajinama, prelivanje dohotka kroz sistem cena neminovno je dobilo regionalni i nacionalni aspekt, što je vodilo sve većoj nadležnosti republika i pokrajina u domenu cena.

U takvim uslovima primarne raspodele neminovno je moralo doći do širenja parazitskog privređivanja, tj. do opšte orijentacije da se dohodak povećava podizanjem cena roba i usluga. Sada skoro svih 100% prirasta dohotka rezultira iz povećavanja cena, što je pogibeljna situacija, jer — kao što se odavno dobro zna (sa društvenog stanovišta posmatrano) — podizanjem cena ne stvara se dohodak, već se samo vrši drukčija raspodela dohotka koji se samo radom stvara. Došli smo, dakle, u situaciju da je rad kao

činilac porasta dohotka skoro potpuno potisnut, jer svi nastoje da svoj dohodak povećavaju na račun drugih — podizanjem cena, što vodi u galopirajuću inflaciju, u trku za preraspodelom realno sve manjeg dohotka.

(5) Ignorisanje rada kao osnove ekonomskih odnosa ispoljava se, dalje, u velikim razlikama u prosečnim ličnim dohocima u pojedinim delatnostima, koje su u nas veće nego u bilo kojoj drugoj zemlji u svetu. Kao što je poznato, na Zapadu tarifnu politiku vode sindikati, a na Istoku država; u nas takve politike skoro uopšte nema. Svaka delatnost se snalazi prema svojim uslovima, koji su vrlo različiti. U pojedinačnoj raspodeli za približno isti rad ostvaruju se bitno različiti lični dohoci. Ako se ovome dodaju ogromne razlike u mogućnostima izdvajanja za stambenu izgradnju i zajedničku potrošnju u okviru radnih kolektiva, onda je jasno zašto je to jedan od najznačajnijih činilaca ekonomske diferencijacije koja nije vezana uz rad i njegove rezultate.

Činjenica da se razne rente, koje nisu rezultat rada, posebno ne evidentiraju, još više narušava ravnopravan položaj radnih ljudi pri formiranju ličnih dohodaka, zajedničke potrošnje i sredstava za stambenu izgradnju.

Poznato je da je Marks socijalističko društvo označavao kao društvo rada. Naš Ustav takođe veliča rad, ali je u praksi, na žalost, drukčije: umesto autoriteta rada sve je prisutniji autoritet birokratske, tehno-kratske i slične moći.

(6) Elementarno je pravilo tržišne privrede da je kamatna stopa bar nešto veća od stope inflacije, a u nas je već više godina sasvim obrnuta situacija. Tako se oni koji štete kažnjavaju, a dužnici — nagrađuju. To je izazvalo brojne, vrlo negativne posledice. Ogromna sredstva građana uložena su u kojekakve mrtve kapitale, razvila se trgovina devizama, proširila se luksuzna potrošnja itd, jer se nije isplatilo čuvati uštede u dinarima. Kreditiranje građana društvenim sredstvima postalo je značajan oblik preliivanja društvene imovine u privatne džepove. Društvena akumulacija, koja je korišćena u vidu kredita, neracionalno je trošena, jer se nije moralo voditi računa o racionalnosti, pošto je veliki njen deo praktično poklanjan dužnicima.

(7) Svaka zemlja koja vodi razumnu ekonomsku politiku nastoji da što realnije odredi odnos domaće novčane jedinice prema stranom novcu. U nas je godinama održavan nerealan odnos dinara prema dolaru i drugim valutama, što je nanelo ogromne ekonomske štete. Naša se privreda orijentirala na masovan uvoz sirovina iz inostranstva, koji sada čini oko 80% ukupnog uvoza, a domaći izvori sirovina i energije su zapostavljeni. Na osnovu nerealnog valutnog pariteta donete su mnoge pogrešne odluke u vezi strukture naše privrede, u vezi izgradnje mnogih kapaciteta.

(8) U strukturi investicija normalno je da se jedan deo ulaže u osnovna sredstva, a drugi deo u obrtna sredstva — srazmere su određene nizom činilaca. Kod nas se o tome godinama nije vodilo računa: skoro da nije bilo ulaganja u obrtna sredstva, pa danas naši OUR-i gotovo i nemaju svojih obrtnih sredstava, već za to koriste kredite. U uslovima kad je realna kamatna stopa bila negativna, to je sa stanovišta OUR-a bilo racionalno, a kada se kamatna stopa osetno povećava da bi postala pozitivna — taj problem nedostatka sopstvenih obrtnih sredstava postaje užasno težak.

(9) I pored toga što svake godine u našoj zemlji ostaje neobrađeno oko milion i po hektara dobre zemlje, za seljake i dalje uglavnom važe zemljišni

maksimumi iz 1953. godine, ne dozvoljava im se da koriste tuđu radnu snagu, a prisutna su izvesna ograničenja i u korišćenju poljoprivredne tehnike. U isto vreme, mnogi poljoprivredni proizvodi uvoze se umesto da se izvoze (da je drukčija agrarna politika). Gde je tu ekonomska logika?

Sektaški odnos prema seljačkoj poljoprivredi vrlo skupo nas je koštao: mlade generacije masovno su odlazile sa sela i vršile pritisak na nepoljoprivredne delatnosti i gradove, selo je ostarilo, zemlja se ne obrađuje ili se slabo obrađuje, stambene i druge zgrade prazne propadaju, poljoprivredni proizvodi osetno poskupljuju.

U uslovima masovne nezaposlenosti radne snage, ni sitnom privatnom sektoru van poljoprivrede ne dozvoljava se značajnije povećanje novog zapošljavanja i tamo gde za to postoje realne mogućnosti i potrebe.

Mnogi lekari i stomatolozi godinama traže posao, a ne mogu da ga dobiju. Međutim, ne dozvoljava im se da otvaraju privatne ordinacije i pored toga što i za to postoje realne društvene potrebe. Ni tu nema nikakve ekonomske logike. Prisutan je tvrdoglavi dogmatizam, pogrešno shvatanje da je sitni privatni sektor neprijatelj socijalizma. Kina i Madarska se oslobađaju te dogme, a mi nikako.

(10) Savremena naučnotehnička revolucija zahteva stvaranje velikih tehnokonomskih sistema, koji se objedinjuju u međunarodnim razmerama (energetika, željeznički saobraćaj i dr.), a u nas su oni razdrobljeni i tamo gde su bili formirani, pri čemu trpimo ogromne ekonomske štete.

Zakon koncentracije proizvodnje, koji dovodi do ekonomije volumena produkcije, u nas se potpuno ignoriše: mnogi kapaciteti su usitnjeni i ekonomski neracionalni.

Savremena naučnotehnička revolucija sve češće zahteva masovna premeštanja radne snage iz jednih u druge grane, iz jednih u druge regione, iz jednih u druge profesije, a kod nas se gomilaju tehnološki viškovi tamo gde nastaju, pa je prikrivena nezaposlenost u društvenom sektoru već dostigla brojku od jednog miliona.

Pod uticajem savremene naučnotehničke revolucije u svetskim razmerama vrši se internacionalizacija proizvodnih znaga, zemlje se sve više ekonomski objedinjuju, a u nas se u teoriji i praksi razvijaju koncepti »nacionalnih« (republičkih i pokrajinskih) ekonomija, naše unutrašnje tržište se sve više cepa, a naš ekonomski prostor sve manje je izložen inostranoj konkurenciji.

(11) Svaka zemlja danas nastoji da se što brže i uspešnije razvijaju one grane koje imaju ključni značaj za čitavu privredu i društvo, a u nas su, na primer, energetika, poljoprivreda i druge grane sličnog značaja godinama zapostavljene.

Svaka zemlja nastoji da utvrdi sektore koji za nju imaju ključni značaj u izvozu (s obzirom na komparativne prednosti i druge mogućnosti) i da ih što više forsira, a kod nas godinama toga nema. Danas se izvozi gotovo sve i svašta, te zbog toga trpimo ogromne ekonomske štete. Jedne društveno-političke zajednice izvoze određene proizvode, a druge uvoze iste proizvode, pri čemu je, na primer, u prošloj godini izgubljeno oko milijardu dolara, jer su uvozne cene bile veće od izvoznih.

(12) Postepeno prevazilaženje teških posledica višegodišnjeg ignorisanja elementarne logike racionalnog privređivanja nameće ekonomskoj politici krupne zadatke: privredu i društvo treba vratiti u normalno stanje u uslovima kada će se inostranim kreditima u toku nekoliko godina (1984—1990) morati da vrati preko 39 milijardi dolara, što će godišnje odnositi 8—10% našeg društvenog proizvoda.

Ako bi se nastavila sadašnja stagnacija proizvodnje, uz porast stanovništva koji imamo i pad produktivnosti rada, svi vidovi potrošnje drastično bi morali da se smanjuju, pa bi neminovno ušli u stanje jednakosti u opštem siromaštvu. Da do toga ne bi došlo, nužno je da proizvodnja i produktivnost rada počnu da se povećavaju. Za to je neophodno, pre svega, kroz materijalnu zainteresovanost motivisati radne kolektive i pojedince da više i bolje rade. To zahteva mnoge promene u svim vrstama raspodele, pri čemu se mora afirmisati rad kao osnova društvenih odnosa i potrošnje.

Aktivnu ekonomsku politiku u sadašnjim našim uslovima ne može zaminiti spontano delovanje ekonomskih zakonitosti, a da ne dođe do eruptivnih socijalnih vrenja. Svakako, neophodan je kompletan operativan program vraćanja privrede i društva u normalno stanje. Takođe, neophodna je kadrovska obnova na mnogim sektorima.

Bitan značaj za izlazak iz krize ima utvrđivanje strategije privrednog razvoja Jugoslavije, te afirmisanje privrednog planiranja na onim sektorima gde ono može imati prednosti u odnosu na tržišni mehanizam: planiranje obima i strukture investicija, orijentacije zemlje u međunarodnim ekonomskim odnosima, planiranje potreba za kadrovima i načina njihovog obezbeđivanja, globalno materijalno bilansiranje i dr.

III

(1) Poslednjih godina, dakle, naš. privredni život sve manje reguliše tržišni i planski mehanizam, a sve više ad hoc državno administriranje — ne samo putem propisa koji se na brzinu donose i koji se označavaju kao privremeni, a to stvarno nisu, već i putem telefonskih i usmenih instrukcija koje politički moćnici daju rukovodiocima organizacija udruženog rada.

Šta je osnovni uzrok ovoj pojavi, koja se, gledano na duži rok, vrlo negativno odražava na privredni život?

Nema sumnje, osnovni uzrok je u tome što sistem sveopšteg dogovaranja i sporazumevanja ne može uspešno da funkcioniše. Na toj filozofiji zasnovani su svi naši privredno-sistemski zakoni od 1974. godine.

Do mnogih dogovora i sporazuma, zbog suprotnih interesa, ne može da dođe, ili dolazi sa ogromnim kašnjenjem. Neretko, dogovori i sporazumi koji se zaključuje ne poštuju se. Neki od njih u suštini ništa i ne rešavaju, već su prazne forme da bi se udovoljilo zakonu. Pa i neki zakoni, npr. onaj o sistemu proširene reprodukcije i minulom radu, stvarno su prazne forme koje niti se mogu ostvariti niti se ko brine o njihovom ostvarivanju.

U našoj zemlji ogromne su, i postaju sve veće, razlike u razvijenosti pojedinih područja, grana, pa i preduzeća. To rađa sve izraženiju suprotnost interesa, koju potencira organizaciona razdrobljenost u svim domenima. U

takvim uslovima sistem sveopšteg dogovaranja i sporazumevanja morao je biti neuspešan. I onda nastupa ad hoc administriranje i faktičko političko komandovanje privredom. Od 1979. godine privredna situacija postaje sve teža i dobiva obeležja duboke krize. U takvim uslovima neminovno jača policentrični etatizam, a slabi samoupravljanje.

(2) Naša privreda trebala bi da bude tržišno-planska.

Nastankom kapitalizma (da ne idemo u dalju prošlost) tržišni i planski mehanizmi deluju zajedno.

Sve veće podružtvljavanje proizvodnje na osnovu podele rada, specijalizacije i kooperacije, te naučno spoznavanje objektivnih zakonitosti, pružaju sve veće mogućnosti za uspešno plansko regulisanje niza pitanja privrednog života na osnovu svesnog uvažavanja objektivnih zakonitosti koje deluju u tom životu. U stvari, plan je anticipacija objektivnih ekonomskih i drugih zakonitosti.

Činjenica je da su Marks i Engels smatrali planiranje jednom od najbitnijih odrednica budućeg društva, koje treba da se pojavi nakon kapitalizma. No, pri tome su polazili od pretpostavke da će proleterske revolucije pobebediti u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama gde je robni karakter privrede doveo do velikog podružtvljavanja proizvodnje. U stvari, značaj koji su oni pridavali planiranju odnosi se na komunizam, a ne na socijalizam koji počinje u uslovima vrlo slabe podružtvljenosti proizvodnje. Preterivanje sa planiranjem u takvim uslovima vodilo je njegovom kompromitovanju, a krajnji rezultat toga je vrlo niska efektivnost proizvodnje (npr. u SSSR), ili duboka privredna kriza (npr. u Poljskoj). Izlaz iz takvog stanja jeste u reafirmaciji tržišnog mehanizma. No, to je suprotno mnogim utopijskim predstavama o socijalizmu, a i interesima birokratizovanih i povlašćenih društvenih struktura u socijalističkim zemljama, čija bi moć i uticaj morali da se smanje jačanjem tržišnog mehanizma. Stanje je danas takvo da se u većini slučajeva gotovo ništa ne menja (izuzeci su Kina i Mađarska).

No, da se vratimo na našu zemlju. Socijalizacija gubitaka i promašaja, do kojih neminovno dovode svakojaki voluntarizmi a ponajviše politički voluntarizam, neminovno zahteva sve veću nacionalizaciju dobitaka, kojih je zbog toga sve manje, a u budućnosti i lične imovine građana, čime se sigurno ide u komunizam siromašnih. Da tamo ne bismo stigli, neophodno je preokret: na osnovnoj liniji koju je odredio *Dugoročni program ekonomske stabilizacije* neophodno je reafirmisati i tržišni i planski mehanizam.

(3) Reafirmacija tržišnog mehanizma u nas zahteva ne samo uvažavanje ustavnih odredbi o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, već i uspostavljanje mnogih tržišta kojih sada u nas i nema. Ne mislimo samo na devizno tržište i tržište društvenog kapitala, već i na tržište radne snage. Problem ogromne otvorene i prikrivene nezaposlenosti ne može se, gledano na duži rok, uspešno rešavati bez toga tržišta.

Mobilisanje ljudi da bolje i više rade zahteva da opšti i posebni interesi budu stavljeni ispred pojedinačnih interesa. Kad ovo kažemo imamo u vidu borbu protiv neradnika kojih, na žalost, nije mali broj i koji su najdosledniji nosioci shvatanja o primitivnom komunizmu.

Imamo paradoksalnu situaciju da oni koji su sposobni i žele da rade ne mogu da dobiju posao, a nesposobni i neradnici (koji su u radnom odnosu) zaštićeni su raznim propisima i rđavom praksom sudova udruženog rada. Fun-

kcionisanje tržišta radne snage i demokratizacija kadrovske politike bitne su pretpostavke da se taj paradoks prevaziđe.

Slična je situacija u vezi rešavanja pitanja tehnoloških viškova i stvarnog radnog angažovanja invalida rada koji ne mogu da idu u penziju. Naime, sada oni ostaju u organizacijama udruženog rada gde su se zatekli i tamo predstavljaju nepotrebno opterećenje. Sa stanovišta interesa društva i radnog kolektiva taj problem sada uopšte nije rešen. Zakon je zaštitio samo interese pojedinaca. Nekakvo tržište i tu bi trebalo konstituisati, pa da se i ti problemi na zadovoljavajući način rešavaju.

Reafirmacija tržišta u nas neminovno zahteva i procvat sitnog privatnog sektora u poljoprivredi i nepoljoprivrednim delatnostima.

U razvoju seljačke poljoprivrede nalaze se velike mogućnosti da se oslobodimo uvoza hrane i da postanemo njen značajan izvoznik. Sitni privatni sektor van poljoprivrede otvara široke prostore za rešavanje problema nezaposlenosti.

Reafirmacija tržišta zahteva da svaki subjekt privrednog života snosi posledice svoga rada, svoje poslovne politike — da oni koji zbog svojih slabosti gomilaju gubitke idu pod stečaj. Zloupotreba principa solidarnosti dovela je do novih oblika eksploatacije čoveka po čoveku, što se mora prekinuti.

Samo konkurencija i tržišni mehanizam mogu reafirmirati princip rada u našem društvu, kao i to da svako snosi svoju odgovornost za svoj rad, odnosno nerad.

Za ogromnu većinu ljudi rad je teret, sredstvo za život, a ne životna potreba. Da bi se bolje i više radilo, neophodna je materijalna stimulacija, a nju najviše afirmiše tržišni mehanizam. Kako je isticao Engels, ljudskom društvu su bile potrebne varvarske metode da bi se iščupalo iz varvarstva. Stvaranje suštinskih uslova za stvaran socijalistički preobražaj našeg društva ne može se ni zamisliti bez materijalne stimulacije radnih kolektiva i pojedinaca da bolje i više rade.

(4) Reafirmacija planiranja trebala bi do omogućiti što povoljniji odnos u raspodeli nacionalnog dohotka između privrede i neprivrede, da pridonese utvrđivanju optimalne stope akumulacije, da omogućiti što povoljniju strukturu investicija, što uspešnije uključivanje naše zemlje u međunarodnu podelu rada i dr.

* * *

Sve napred izloženo ukazuje na to da su u nas poslednjih godina ignorisane objektivne ekonomske zakonitosti, da smo vodili ekonomsku politiku suprotnu tim zakonitostima. Došlo je do dominacije političkog i drugih voluntarizama, iz čega je usledila sadašnja ekonomska kriza. Neophodna su nam hitna otrežnjenja od svakojakih zabluda. To će biti jako teško, ali drugog puta za izlazak iz krize nema.

Alternativa demokratskog socijalizma, koju je u teoriji i praksi otvorila naša zemlja, sada je, zbog krize u kojoj smo se našli, stavljena pod znak pitanja. Kad ovo kažemo, imamo u vidu opasnost od dalje eskalacije etatizma koja bi se mogla nametnuti ako bi se kriza produbljivala. Da do toga ne bi došlo, neophodno je da se otvoreno priznaju greške i zablude, da se vratimo Programu Saveza komunista Jugoslavije i njegovoj praktičnoj realizaciji — kroz dosledno ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Kako nedavno dobro reče predsednik Predsedništva CK SKJ, pod pritiskom levih fraza mi smo 1968. odustali od privredne reforme. To nas je, pored ostalog, dovelo u sadašnju situaciju. Ako i sada, pod pritiskom levih fraza o tobožnjoj opasnosti od slobodnijeg delovanja ekonomskih zakonitosti (tzv. liberalizma), odustanemo od *Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*, onda će samoupravni socijalizam u našoj zemlji zaista biti ugrožen. Uostalom, liberalizam građanskog društva (imamo u vidu pozitivno značenje toga pojma) nije samo dostignuće buržoazije, već i tekovina ukupnog razvitka civilizacije. Podsetimo se Lenjinovih reči: »Kad neki tu kažu da se socijalizam može ostvariti a da se pri tom ne uči od buržoazije, ja znam da je to mišljenje nekog urođenika iz srednjoafričke zemlje.«⁶

Dragoje Žarković

ECONOMIC LOGIC AND THE SOCIALIST ECONOMY

Summary

In the context of the low level of socialized production in Yugoslavia, a level which is the result of the degree of development of the society's productive forces, the attempt to substitute the mechanisms of the market and planning by all-round self-management consultation and agreement has resulted in the domination of partial and short-term interests, in the disintegration of the Yugoslav economy irrational behaviour and bureaucratic voluntarism, all of this leading to an economic and social crisis. Since the »economy without coercion« steadily manifested ever greater and intolerable weaknesses, the consequence was an intensification of state intervention and a weakening of self-management. For example, out of 25 interventionist laws enacted in the past three years, 23 of them restrict the right of control over income. The prevailing concept of the organisation of economic life goes against even the elementary logic of rational economy. This is manifested in: the diminishing respect for work as the only basis of social life and progress; failure to use the price of means of production, thus ignoring the fact that they are limited and have to be rationally used; an artificially induced rise in the cost of labour due to state taxes and other levies; a disproportion in the price system; differences in personal incomes unrelated to performance; interest rates and investment policies; a sectarian attitude towards farmers; etc. etc.